

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯКОСТІ В КОЛИШНЬОМУ СРСР

Розглядається історія розвитку правового регулювання якості у колишньому СРСР та робиться висновок про необхідність застосування певного досвіду на сучасному етапі.

Ключові слова: *якість продукції, стандартизація, технічне регулювання.*

Рассматривается история развития правового регулирования качества в бывшем СССР и делается вывод о необходимости применения определенного опыта на современном этапе.

Ключевые слова: *качество продукции, стандартизация, техническое регулирование.*

In clause the history of development of legal regulation of quality in the former USSR is considered and the platoon about necessity of application of a certain experience on современном a stage is done.

Key words: *quality of production, standardization, technical regulation.*

© ПАРХОМЕНКО Марина Миколаївна – здобувач Інституту економіко-правових досліджень НАН України

Актуальність дослідження історії розвитку правового регулювання якості товарів, робіт, послуг обумовлюється тим, що цілі і завдання, поставлені перед Україною в сфері технічного регулювання, вимагають негайного переосмислення чинного законодавства, тому вдосконалення накопиченого досвіду ЄСРП доцільне і потрібне для нашої держави.

Теоретико-правові питання технічного регулювання продукції досліджували сучасні вчені, зокрема В. К. Мамутов¹, В.Ф.Опришко², В.М. Огрязков³, В.С.Белих⁴, О.В.Зверева⁵ та ін., однак сьогодні потребує додаткового аналізу історія розвитку правового регулювання якості в колишньому ЄСРП з метою використання накопиченого досвіду у сьогоденні.

Вперше відповідальність за якість продукції у колишньому ЄСРП була введена Інструкцією Держарбітражу ЄСРП від 29 серпня 1939 р., затвердженою Радою народних комісарів ЄСРП, де була встановлена штрафна матеріальна відповідальність за поставку недоброякісної продукції. Отже, в ЄСРП з 1930-х років діяв принцип відповідальності за поставку недоброякісної продукції незалежно від наявності договору⁶, що сприяло захисту інтересів споживача та народного господарства в цілому. Однак лише встановленням відповідальності забезпечити якість вироблюваної продукції неможливо, тому в країні почали розроблятися спеціальні господарсько-правові засоби забезпечення якості товарів, робіт та послуг.

Прийнято вважати, що системний підхід до поліпшення якості промислової продукції застосовується з 1955 р., коли на передових підприємствах Саратовської області були розроблені й впроваджені заходи щодо забезпечення якості, що одержали надалі назву Саратовської системи бездефектного виготовлення продукції й здалі її ВТК із першого пред'явлення (БВП)⁷. Система включала ряд взаємопов'язаних організаційних, економічних, соціальних, правових, у меншому ступені технологічних заходів, спрямованих на забезпечення якості продукції у процесі її виробництва.

Відсоток здалі виробів з першого пред'явлення давав змогу оцінити конкретний внесок кожного робітника, структурного виробничого підрозділу в справу забезпечення якості продукції при її виготовленні й на цій основі визначити міру морального й матеріального заохочення кожного працівника.

У системі було передбачено постійне вдосконалювання виробничих процесів, забезпечення дотримання технологічної дисципліни й ритмічності роботи, підвищення кваліфікації виробничих виконавців, застосування методів і форм контролю якості продукції. Однак саратовська система за всіх її позитивних моментів на практиці мала ряд недоліків. Система охоплювала тільки виробничий етап життєвого циклу не стосувалася проектування, реалізації й експлуатації, допоміжних функцій. Відносно обмежені були механізми керування в рамках системи. Проте система БВП з'явилася початком комплексного підходу з організації робіт з підвищення якості продукції. Принципи цієї системи знайшли застосування на багатьох промислових підприємствах.

Розвитком системи БВП стала «система бездефектної праці» – СБП, відома під назвою львівського варіанта саратовської системи. Основним показником якості «бездефектної роботи» був прийнятий коефіцієнт якості праці, що служив ключем для визначення міри морального й матеріального стимулювання. Система СБП та її похідні дозволяли на відміну від системи БВП оцінювати якість праці не тільки виробничих працівників, але й працівників всіх служб і відділів

підприємства, а також якість роботи відповідних підрозділів і підприємств у цілому.

На жаль, кваліметричний підхід до оцінки якості праці дуже швидко був дискредитований політичною системою й використаний як засади «соціалістичного змагання». При цьому до показників ставилися такі вимоги, як участь у політінформаціях, спів у заводському хорі, членство в товаристві тверезості тощо. Система СБП надалі, аж до 80-х років, була складовою більш складних комплексних систем керування якістю. Вбачається, що яскраво виражені позитивні тенденції СБП і сьогодні можуть бути методичною основою системи мотивації персоналу в рамках забезпечення якості на стадії виробництва. Однак лише за допомогою систем забезпечення якості у процесі виробництва не можна гарантувати випуск високоякісної продукції. Тому велике значення щодо забезпечення якості продукції мала стандартизація, спрямована на встановлення певних вимог до вироблюваного товару.

Історія свідчить, що встановлення таких єдиних засобів спілкування людей, як писемність, календар, система рахунку, грошові одиниці, одиниці ваги й міри, сприяло розвитку суспільства і його культури. З розвитком великої машинної індустрії, з появою міжнародної торгівлі, розвитком транспорту й будівництва стандартизація перетворилася на один з потужних засобів науково-технічного прогресу, технічного регулювання промислового виробництва.

З визначення, прийнятого Міжнародною організацією із стандартизації (ІСО), зрозуміло, що основа її пов'язана з господарською діяльністю. Стандартизація – це процес встановлення й застосування правил з метою впорядкування діяльності в даній галузі на користь і при участі всіх зацікавлених сторін, зокрема для досягнення загальної оптимальної економії, з дотриманням функціональних умов і вимог безпеки. Вона ґрунтується на результатах науки, техніки й практичного досвіду, визначає не тільки основу дійсного розвитку, але також і майбутнього, і вона повинна йти нерозривно із науково-технічним прогресом.

Це визначення покладене в основу поняття «стандартизація», закріпленого в Держстандарті 1.0-68 «Державна система стандартизації. Основні положення», що визначав державну систему стандартизації в СРСР. Відповідно «стандартизація – це встановлення й застосування правил з метою впорядкування діяльності в певній галузі на користь і при участі всіх зацікавлених сторін, зокрема, для досягнення загальної оптимальної економії при дотриманні умов експлуатації (використання) і вимог безпеки. Стандартизація ґрунтується на об'єднаних досягненнях науки, техніки, передового досвіду й визначає основу не тільки сьогодення, але й майбутнього розвитку й повинна здійснюватися нерозривно із прогресом»⁸.

До системи Держстандарту СРСР входили обласні лабораторії державного нагляду за стандартами й виміральною технікою, що здійснювали нагляд за рівнем, станом і придатністю для практичного використання, а також проводили відповідальну роботу з контролю за впровадженням і дотриманням стандартів та технічних умов. Крім того, до системи Держстандарту СРСР також входили спеціальні науково-дослідні інститути. Оскільки система стандартизації була неможлива без широкої інформаційної роботи, ретельного збору й обробки різноманітних нормативних документів, у Держстандарті СРСР був створений Всесоюзний інформаційний фонд стандартів і технічних умов, де були зібрані всі

вітчизняні стандарти, понад 200 тис. іноземних стандартів з різних країн світу, нормативно-технічна документація промисловості нашої країни.

Розглядаючи стандартизацію як процес установлення й застосування правил з метою впорядкування відносин у галузі забезпечення якості продукції, слід зазначити характерні для неї риси державного управління. Це насамперед діяльність спеціального державного органу виконавчо-розпорядницького характеру – Держстандарту СРСР. Його діяльність мала підзаконний державно-владний характер і за своїм змістом була організуючою, спрямованою на практичне виконання законів й рішень партії та уряду в галузі підвищення якості продукції.

За допомогою встановлення однакових вимог до якості готової продукції, а також норм, вимог і методів у галузі її проектування й виробництва, забезпечення єдності й правильності вимірів у країні, установлення єдиних систем документації, класифікації й кодування, а також систем показників якості продукції держава впливала на суспільні відносини й зв'язки в галузі якості продукції. В результаті досягалася певна відповідність між суб'єктивною діяльністю й об'єктивними закономірностями, узгоджувалися особисті й суспільні інтереси, а відносини в галузі якості продукції набували необхідної впорядкованості⁹.

В умовах планової економіки найважливішою особливістю стандартизації була її активна роль в управлінні народним господарством, діяльності державних органів, підприємств і організацій щодо встановлення й застосування обов'язкових технічних норм, правил, вимог, спрямованих на прискорення технічного прогресу, підвищення продуктивності суспільної праці й поліпшення якості продукції.

Будь-яке правило, у тому числі чисто технічне, якщо в його дотриманні зацікавлене суспільство, набуває соціального характеру. Суспільство в певному порядку закріплює й забезпечує його дотримання та виконання. Якщо ж правило встановлене або санкціоноване державою, воно стає змістом правової норми. Принципово така правова норма нічим не відрізняється від інших норм права, зміст яких не носить технічного характеру. Стандартам властиві всі риси правових норм (актів), хоча вони закріплюють переважно технічні правила. На нашу думку, недостатньо обґрунтованою є думка про те, що правила, що регулюють відносини людей із предметами природи, є суто технічними¹⁰. Адже за своїм правовим характером такі правила практично нічим не відрізняються від інших норм права.

Будучи зацікавленою у виробництві продукції високої якості, держава надавала стандартам обов'язкового характеру, перетворюючи їх у такий спосіб на юридичні акти, дотримання яких стає юридичним обов'язком відповідних осіб та спрямоване на забезпечення високої якості продукції.

Юридичне поняття якості продукції, як правило, не збігається з техніко-економічним: якість продукції в технічному аспекті постійно змінюється, удосконалюється, тоді як у правовому змісті поняття якості є категорія незмінна, що означає відповідність виробу певним, заздалегідь затвердженим або погодженим критеріям. Як зазначає В.М. Огрізков, «правова оцінка якості продукції означає ступінь відповідності властивостей продукції комплексу й рівню вимог, установлених державними стандартами, технічними умовами, зразками, а також підвищеними порівняно з ними вимогами договору»¹¹. Таке твердження повністю відповідає ст. 47 Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних рес-

публік того часу, відповідно до яких якість продукції, що постачається, повинна відповідати державним стандартам, технічним умовам, зразкам або підвищеним порівняно з державними стандартами, затвердженими технічними умовами або зразками, вимогам, передбаченим у договорі поставки.

Оскільки промислова продукція в СРСР виготовлялася відповідно не тільки до державних стандартів і технічних умов, а й галузевих і республіканських стандартів, у договорі могла бути передбачена поставка продукції більш високої якості порівняно з державними, галузевими, республіканськими стандартами, затвердженими технічними умовами або зразками. У випадку поставки продукції більш низької якості, чим визначено державними, галузевим, республіканським стандартами, затвердженими технічними умовами або зразком, покупець зобов'язаний був відмовитися від прийняття й оплати продукції, а якщо продукція вже була оплачена покупцем, внесена їм сума підлягала поверненню¹². Якщо поставлена продукція відповідає державним, галузевим, республіканським стандартам або технічним умовам, але виявлялася нижчого сорту, ніж було обумовлено, то покупець мав право прийняти продукцію з оплатою за ціною, встановленою для продукції відповідного сорту, або відмовитися від прийняття й оплати продукції.

У 1970 р. вийшла постанова уряду «Про підвищення ролі стандартів у поліпшенні якості продукції», що визначила основні принципи державного управління якістю продукції на базі стандартизації: перегляд усіх стандартів, прийнятих до 1966 р., та у подальшому їхній перегляд кожні п'ять років з метою заміни застарілих показників; розширення функцій та прав Держстандарту СРСР (йому дозволялося перевіряти якість сировини, матеріалів, комплектуючих і готових виробів на підприємствах та забороняти реалізацію недоброякісної продукції, що не відповідає вимогам стандартів і технічним умовам)¹³. У разі реалізації підприємством продукції, що була виготовлена з порушенням стандартів і технічних умов, до нього застосовувалися економічні санкції: сума прибутку, отриманого за цю продукцію, вилучалася до бюджету та не включалася у звітні дані плану реалізації продукції. Наступним засобом забезпечення якості можна вважати систему атестації, що була введена у 1965 р. Атестація – це державна оцінка відповідності атестованого об'єкта призначенню та певним вимогам, що супроводжується видачею відповідного атестата та (або) відзнакою (знаком якості). Був затверджений державний знак якості, що проставлявся на товарах народного споживання та виробничо-технічного призначення, якість яких визнавалася «високою»¹⁴. Це була продукція, що за своїми техніко-економічними показниками відповідала вищим досягненням вітчизняної та зарубіжної науки і техніки, характеризувалася високою стабільністю показників якості. Не присвоювався знак якості продукції, що не піддавалася промисловій переробці (нафта, газ, вугілля, бо їх якість залежить лише від природних властивостей і не може регулюватися, а також творам мистецтва, медичним препаратам, деяким іншим виробам).

На підприємство, що мало намір отримати знак якості, направлялася атестаційна комісія, до складу якої входили представники споживачів, міністерств, наукових організацій, Державного комітету стандартів. На продукцію, що отримувала знак якості, могли встановлюватися заохочувальні надбавки до цін у розмірі 30%. Серед виробів продовольчої промисловості одним із перших отримало знак якості «Советское шампанское» чотириьох марок Московського заводу

шампанських вин. Ліцензії на технологію, що була запроваджена на цьому заводі, придбали фірми ряду зарубіжних країн¹⁵.

На початку 1980 р. нормативно-технічна й організаційно-методична база народного господарства налічувала близько 200 тис. стандартів і технічних умов, у тому числі 23 тис. – державних, більше 35 тис. галузевих, 140 тис. технічних умов, не беручи до уваги стандарти підприємств. У розробленні стандартів брали участь більш як 1200 головних і базових органів усіх галузей народного господарства¹⁶.

Отже, в СРСР багато уваги приділялося стандартизації. Якість уявлялась як відповідність продукції державним стандартам. Стандарти ж встановлювали лише гарантований мінімум вимог до якості продукції. Якість могла бути вищою за вимоги стандартів, якщо це передбачалося у договорі. Було багато позитивних кроків у державному регулюванні (системи управління якістю, введення знаку якості, діяла система державних стандартів, будівельних норм та правил, що постійно переглядалися), які слід застосовувати і на сучасному етапі з метою забезпечення якості продукції.

Отже, початок правового регулювання якості у нашій країні був покладений радянським господарським законодавством. Ще в радянському господарському законодавстві вперше були закріплені обов'язки підприємств щодо забезпечення відповідності якості продукції державним стандартам або затвердженим технічним умовам, створені системи контролю якості на підприємствах, представництва окремих споживачів для приймання за якістю, спеціальні бюро товарних експертиз, вжиті інші заходи державного забезпечення доброякісності продукції і товарів, що постається і продається.

Встановлено, що за допомогою встановлення однакових вимог до якості готової продукції, а також норм, вимог і методів у галузі її проектування й виробництва, забезпечення єдності й правильності вимірів у країні, встановлення єдиних систем документації, класифікації й кодування, а також систем показників якості продукції держава впливала на суспільні відносини й зв'язки в галузі якості продукції.

На сучасному етапі необхідно застосувати досвід колишнього СРСР у забезпеченні якості продукції, що сприятиме підвищенню показників вітчизняного виробництва та конкурентоспроможності продукції.

1. *Мамутов В.К.* Экономика и право: Сб. науч. тр. – К., 2003. – 207с. 2. *Отрышко В.Ф.* Качество продукции: управление и право. – К., 1982. – 231 с. 3. *Огрызков В.М.* Основы правового регулирования качества продукции. – М., 1976. – 213 с. 4. *Белых В.С.* Гражданско-правовое обеспечение качества продукции, работ и услуг: Сб. науч. тр. / Отв. ред., сост. О.А.Герасимов. – Екатеринбург, 2007. – 300 с. 5. *Зверева Е.В.* О правовых средствах обеспечения качества товаров, работ и услуг в сфере хозяйствования // Экономика и право. – 1 (8). – 2004. – С. 28–31. 6. *Мамутов В.К.* Экономика и право: Сб. науч. тр. – К., 2003. – 97 с. 7. *Мазур И.И., Шатино В.Д.* Управление качеством. – М., 2006. – 132 с. 8. *Отрышко В.Ф.* Качество продукции: управление и право. – К., 1982. – 101 с. 9. *Петров И.Н.* Научно-практический комментарий к положению о поставке. – М., 1971. – 98 с. 10. *Полежаев П.Т., Толстой В.С.* О соотношении юридических и технических норм в социалистическом обществе // Советское государство и право. – 1960. – № 10. – С. 18. 11. *Огрызков В.М.* Основы правового регулирования качества продукции. – М., 1976. – 14 с. 12. *Зверева Е.В.* Цит. работа. – С. 29. 13. *Салимова Т.А., Ваталкина Н.М.* История управления качеством. – М., 2005. – 36 с. 14. *Безрукова Д.Д.* Разви-

тие законодательства о защите прав потребителей в странах мира в условиях глобализации национальных экономик // *Актуальные проблемы российского права.* – М., 2005. – Вып. 2. – С. 86. **15.** *Салимова Т.А., Ватолкина Н.М.* История управления качеством. – М., 2005. – 132 с. **16.** *Салимова Т.А., Ватолкина Н.М.* История управления качеством. – М., 2005. – 134 с.